

**Příběh knihy:
metodologicko-teoretické pozadí,
pramenná základna
a ediční poznámky**

(Sandra Kreisslová a David Kovařík)

Kolektivní výzkumný projekt, který započal v roce 2018, si kladl za cíl zmapovat institucionální vývoj a každodenní provoz Vysoké školy zemědělské, resp. České zemědělské univerzity v Praze mezi lety 1952 a 1989.¹ Tato publikace, která se stala hlavním výstupem daného projektu, ovšem neaspiruje na to, nabídnout vyčerpávající zpracování dějin dané instituce. Jejím primárním záměrem bylo zachytit vzpomínkové reflexe tehdejších studentů/studentek, akademických pracovníků/pracovnic a funkcionářů/funkcionářek a zjistit, jak na jednotlivá období existence VŠZ v období socialismu vzpomínají, resp. jak tehdejší dění a své působení na škole z pozice dneška hodnotí. Zájem o zpracování soudobé historie určité instituce či vědního oboru z pohledu pamětníků a pamětnic není dnes již ničím ojedinělým a tento trend dokládá celá řada už dříve realizovaných projektů.² Je příznačné, že iniciátorem těchto projektů byla často sama instituce, která se měla stát předmětem zkoumání,³ a není tomu jinak ani v našem případě. Díky této publikaci se tak ČZU zařadí po bok dalších univerzit, jež se rozhodly kritičtěji pohlédnout do své nedávné minulosti.

V případě životopisných rozhovorů, které jsme s narátory/narátorkou vedli, jsme vycházeli z dnes již v sociálních vědách obecně sdílených předpokladů, že prostřednictvím vyprávění příběhů o vlastní minulosti vyjednává vypravěč/vypravěčka svou osobní i kolektivní identitu – re-konstruuje představy o své minulosti, přítomnosti, ale i budoucnosti. Vyprávění tak nejsou nikdy jen retrospektivní, naopak cílí na současnost i budoucnost (tedy i k budoucím čtenářům a čtenářkám), jsou prospektivní. Osobní vzpomínky a svědectví jsou subjektivním výkladem událostí a procesů, které, ať už přímo, nebo nepřímo, jedinec prožil. Podle Alessandra Portelliho, významného italského historografa a orálního historika, lze skrze ústní prameny porozumět nejen tomu, co lidé dělali,

ale i tomu, co chtěli udělat, v co věřili, že dělají, a jak své konání s odstupem času hodnotí.⁴ Je tedy více než zřejmé, že prostřednictvím narativních rozhovorů nebylo (ani nemohlo být) naší snahou rozkrýt minulost, tak jak se *skutečně* odehrála. Spíše šlo o pochopení různých perspektiv a významů, které aktéři/aktérky dobovému dění na škole, fakultě, katedře a ve vědním oboru přikládali. V některých případech mohou vzpomínky také zaplnit tzv. bílá místa v dějinách dané instituce, a to především v takových případech, kdy chybí dobové prameny nebo je jejich spolehlivost sporná.

Důraz na metodu oral history a vzpomínky pamětníků/pamětnic jako hlavní pramen pro tuto práci ovšem neznamenají, že bychom se zcela zřekli archivního výzkumu a rešerše dosavadní literatury. Naopak první fáze řešení projektu byla věnována prostudování odborných, memoárových a popularizačních textů a archivních pramenů. K dějinám VŠZ/ČZU, jakož i ke starší historii vysokého zemědělského školství v Praze, existuje poměrně bohatá a rozmanitá pramenná základna. Kvalita jednotlivých pramenů se ovšem liší, což potenciálním badatelům a badatelkám přináší řadu úskalí. Významný faktor představuje v tomto ohledu již samotná doba vzniku pramenů, jejichž obsah je ovlivněn dobovými politickými a společenskými podmínkami a událostmi. Stejně tak se různí objem i dostupnost potřebných pramenů pro jednotlivá časová období. Značným problémem je také omezená přístupnost těchto pramenů pro výzkumníky/výzkumnice, zejména pokud se jedná o nezpracované a neinventarizované materiály archivní povahy.

Pro novější dějiny školy jsou podstatné zejména archivní prameny uložené v Archivu ČZU. Značná část zdejších archiválií je ovšem nezpracovaná a neutříděná. Významné jsou zvláště fondy agendy rektora a jeho kolegia, které jsou uspořádány po jednotlivých letech od vzniku samostatné vysoké školy v roce 1952, nebo fond Výstavba školy 1954–1960, ale i některé další, byť již torzovitější a neúplné fondy, například fond Celozávodního výboru KSČ nebo fond Občanského fóra VŠZ působícího na škole v době přetotných změn v letech 1989–1990. Ke stěžejním pramenům, které archiv dále nabízí, patří rovněž bohatý obrazový materiál, jenž byl využit i pro potreby této monografie.

Orálněhistorický výzkum probíhal v době pandemie covid-19, která postavila metodu oral history před nové výzvy v čase krizí (2020). Autor fotografie: Lukáš Houdek

Pro období před vznikem VŠZ v Praze je možné studovat prameny v archivech vysokých škol, kde se vyučovaly zemědělské vědy do roku 1952, tedy v Archivu Univerzity Karlovy a Archivu Českého vysokého učení technického (zde zejména fond č. 28 – Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství ČVUT), další potřebné materiály lze nalézt v Archivu Národního zemědělského muzea. Prameny k dějinám školy se nacházejí rovněž v různých fondech Národního archivu. I zde ovšem platí úskalí jen částečného zpřístupnění a omezených možností studia těchto písemností. Badatelům a badatelkám jsou ovšem k dispozici cenné dokumenty pro období padesátých let 20. století, kdy škola procházela významnou transformací a mnoha zásadními událostmi, které poznamenaly další fungování této instituce a měnily osudy jejich pedagogického sboru i studentstva. Významné jsou v tomto ohledu především fondy Ministerstvo zemědělství – schůze kolegia ministrů zemědělství, I. díl 1949–1962, a Ministerstvo zemědělství – kabinet a sekretariát ministra 1945–1960, které obsahují řadu

dokumentů k činnosti tehdejší VŠZ v Praze od řízení školy až po praktické problémy jejího každodenního provozu, stejně tak jsou v těchto fondech uloženy další důležité písemnosti k problematice zemědělského školství v širších souvislostech.

Jeden z důležitých pramenů představuje publikovaná literatura vztahující se přímo nebo částečně k dějinám vysokého zemědělského školství v Praze. První publikace a studie vycházely již v předválečné době,⁵ na ně pak navazovaly další práce aktualizované o pozdější vývoj i současný stav k tehdejší době vydání. V této literární produkci však najdeme velké rozdíly v jejich odborné kvalitě a výpovědní hodnotě. Platí to zejména pro práce vydané před rokem 1989, které jsou většinou poplatné době svého vydání, zatížené ideologickým balastem – buď zcela opomíjejí, nebo zkreslují některé události a osobnosti, jež se nehodily do výkladového schématu předlistopadové doby. Taková charakteristika platí i pro některé výroční publikace a almanachy vydávané celkem pravidelně k různým jubileím školy vztahujícím se zejména ke dvěma letopočtům – 1906 a 1952, ale i k úplným počátkům univerzitní výuky zemědělství v roce 1788. Z těchto syntetických prací poskytuje podrobnější rozbor historického vývoje pražské vysoké zemědělské školy především publikace autorů Františka Hrona, Miloslava Chrousta a Karla Chadta z roku 1988, která byla vydaná k výročí dvou set let zemědělské výuky na pražských vysokých školách, přínosná z hlediska faktografie je také ještě o něco starší studie uveřejněná v kolektivní monografii z roku 1975, jejíž autorkou je podle pozdějších odkazů Blanka Němečková.⁶

Po roce 1989 dochází ke snahám o kritičtější uchopení historie spojené s vývojem VŠZ v Praze. Taková tendence se projevila i doposud v posledním vydaném souborném díle k výročí školy, v jehož obecném historickém přehledu se již připomínají a objasňují dříve zamlčované události z novodobé historie školy. Publikace byla vydána v roce 2006, tentokrát k oslavě sta let od založení školy jako samostatného zemědělského odboru (fakulty) v rámci pražské techniky.⁷ Mimo výroční publikace a jubilejní almanachy bylo publikováno také několik článků a drobných studií, v nichž se objevuje historie vysokého zemědělského školství v Praze, přičemž

důkladnější rozbor s rekapitulací dosavadního poznání i nových poznatků přinesla studie Zdeňka Pátka.⁸

K jubilejním rokům bývají vydávány i výroční knihy a almanachy jednotlivých fakult současné ČZU i předchozí VŠZ, které seznamují nejen s historickým vývojem těchto fakult, jejich odborných ústavů a kateder, ale více se zabývají také osobnostmi pedagogického sboru, jež na těchto pracovištích působily. K různým úsekům historie a dílčím etapám vývoje ČZU a jejích institucionálních předchůdců je možné najít další informace v některých odborných knihách věnujících se obecněji historii zemědělského školství⁹ nebo v pracích zaměřených na dějiny zemědělství v českých zemích.¹⁰ Přínosná může být v tomto směru rovněž dobová literatura se zemědělskou tematikou, která se věnuje otázce zemědělského školství a osvěty.¹¹ Starší dějiny vysokého zemědělského školství v Praze jsou zachyceny také v přehledových publikacích o dějinách vysokých škol, kde se zemědělské školství vyučovalo ještě před vznikem samostatné školy, tedy na pražské univerzitě (současné Univerzitě Karlově)¹² a technice (Českém vysokém učení technickém).¹³

Pro nejstarší etapu výuky zemědělských věd v rámci pražské univerzity je zvláště přínosná sice již starší, avšak faktograficky bohatá studie Josefa Hanzala.¹⁴ Období na zemědělském odboru v čase do druhé světové války se zřetelem i na tehdejší skladbu studentstva zase podrobně zpracovala a popsala ve své studii Kristýna Janečková.¹⁵ O poválečném období a období socialismu v Československu byly publikovány studie mapující dramatické události v historii školy, které významně dopadly na mnoho tehdejších pedagogů/pedagožek i studentů/studentek. K nim patřily politické čistky na tehdejší VŠZ v padesátých letech, které jsou zpracovány ve studii Petra Blažka a Michala Kubálka,¹⁶ nebo studie k období pražského jara 1968, jejímž autorem je Jaroslav Pažout.¹⁷ Další zdroj představují odborné studie zaměřené na *významné osobnosti*, které pedagogicky působily na škole. Takovou pozornost si *vysloužil* například kontroverzní prof. Jiří Kotátko, přičemž zájem se u této osoby pojí také s jeho politickou činností jako jednoho z prominentních představitelů KSČ v poválečném období a spoluvůdce zemědělské politiky v tehdejší Československu.¹⁸

Specifickým pramenem je memoárová literatura nebo sepsané vzpomínky bývalých studentů a zaměstnanců školy. Zvláště významné jsou vzpomínky na studentská léta a začátky pedagogické činnosti z pera pozdějších profesorů, ve kterých se Antonín Pfeifer vrací k životu a působení na lesnickém odboru tehdejší VŠZLI v meziválečném období, nebo se Václav Vrbenský věnuje škole v době po první světové válce.¹⁹ Důležitým dobovým svědectvím k vývoji školy v období po druhé světové válce a v padesátých letech 20. století jsou deníky a další rukopisné poznámky prvního rektora samostatné VŠZ prof. Vladimíra Kosila, které s jinými dochovanými písemnými archiváliemi a vzpomínkovými texty spojenými s touto osobou zpracoval jeho žák a pozdější spolupracovník prof. Vladimír Jurča.²⁰ K nepublikovaným egodokumentům se řadí podrobné deníky doc. Josefa Vavříka k působení na VŠZ od padesátých let do roku 1970 a krátce pak v devadesátých letech, sepsané osobní vzpomínky Vladislava Labudka *Po 20 letech – pohled na období proměn roku 1989*, který z pozice bývalého pedagoga a mluvčího Občanského fóra (dále také OF) hodnotil revoluční dění roku 1989 na škole s odstupem dvaceti let.²¹ Osobní deník reflektující listopadové události den po dni pro účely projektu poskytl bývalý student a člen stávkového výboru studentů VŠZ Ladislav Ptáček. K oslavám třiceti let od sametové revoluce vyšlo také speciální číslo celouniverzitního časopisu *Živá univerzita*, v němž byly otištěny rozhovory s některými protagonisty tehdejších událostí. Tento časopis průběžně uveřejňuje krátká interview se zaměstnanci/zaměstnankyněmi univerzity, přičemž v některých je věnován prostor i vzpomínkám na působení na škole před rokem 1989.²²

Archivní prameny, odborná a memoárová literatura a další výše zmíněné texty a tiskoviny se staly základem pro studii o historii VŠZ/ČZU, která jednotlivé orálněhistorické rozhovory s pamětníky a pamětníci zasazuje do širších historických souvislostí. K přípravě, pořizování a zpracování těchto rozhovorů docházelo až v další fázi projektu od druhé poloviny roku 2019. Metodologicky jsme se opírali o standardy orálněhistorické metody, která v současné době zastává dominantní místo v oblasti výzkumu ústních vyprávění,²³ a řídili se *Etickým kodexem České asociace orální historie*.²⁴

V průběhu projektu bylo díky archivním a literárním řešerším a doporučení od kolegů a kolegyní z různých fakult ČZU vytipováno několik desítek potenciálních narátorů a narátorek. Kontaktáž probíhala různým způsobem. V časopise *Živá univerzita* byla otištěna krátká skica projektu s výzvou a prosbou o participaci na projektu, bohužel s minimální odezvou.²⁵ Jako úspěšnější se ukázala žádost o spolupráci na kolegiích děkanů/děkanek, díky čemuž jsme získali první kontakty na pamětníky a pamětnice. Na přání zadavatele projektu byli dále e-mailem kontaktováni všichni dosud žijící rektori, kteří ve zkoumaném období působili na VŠZ. Další kontakty jsme získali od kolegyní a kolegů z ČZU a metodou sněhové koule od již zpovídaných narátorů a jedné narátorky. Často nám tipy na své (většinou starší) kolegy/kolegyně poskytovaly oslovené osoby, které rozhovor z různých příčin odmítly – nejčastěji kvůli špatnému zdravotnímu stavu, covidu-19 nebo neochotě vzpomínat na komplikovanou minulost. Kontaktování byli všichni vesměs e-mailem nebo telefonicky.

Celkem se uskutečnilo sedmáct životopisných rozhovorů – s šestnácti muži a jednou ženou. Bohužel se nepodařilo genderově výzkumný vzorek vyvážit, většina oslovených žen rozhovor odmítla, částečně však tento nepoměr odráží také tehdejší převahu mužů na škole. Snahou bylo zajistit přibližně stejné zastoupení na jednotlivých fakultách. Z agronomické fakulty bylo pořízeno pět rozhovorů, na provozně ekonomické fakultě (dále také PEF) pět a na dříve mechanizační (dnes technické) fakultě čtyři rozhovory, přičemž jediná narátorka, s níž byl veden rozhovor, působila jak na PEF (jako studentka), tak na mechanizační fakultě (jako administrativní pracovnice). Výjimku tvoří lesnická fakulta, která v rámci VŠZ existovala jen přechodnou dobu, než došlo k jejímu definitivnímu zrušení a transformaci na Vědecký lesnický ústav v Kostelci nad Černými lesy, a obnovena byla až po roce 1989 – z této fakulty, resp. z vědeckého ústavu se podařilo zaznamenat rozhovory se dvěma pamětníky.

Obdobně bylo snahou natočit rozhovory se zástupci různých generací, abychom tak v rozhovorech dokázali tematicky zohlednit různé etapy a proměny ve fungování školy. Vzhledem k tomu, že projekt byl částečně *záchranným výzkumem*, byla tendence zazna-

menat především rozhovory s nejstaršími osobami.²⁶ Pamětníci a pamětnice byli narozeni mezi lety 1928 až 1967 a v drtivé většině šlo o bývalé studující VŠZLI/VŠZ, kteří se následně stali akademickými pracovníky nebo funkcionáři. Pouze ve dvou případech šlo o studentku a studenta, kteří na škole již nezůstali, a v pěti případech pamětníci vystudovali jinou vysokou školu a na VŠZ nastoupili teprve až jako zaměstnanci.

Orálněhistorické rozhovory,²⁷ které byly s narátory a narátorkou vedeny, byly vždy rozděleny na biografickou a tematicky orientovanou část. Během první části byli požádáni o volné převyprávění svého životního příběhu od narození až do současnosti. Druhá část byla založena na polostrukturovaném interview, během něhož byly otevřené otázky vždy přizpůsobeny individuální biografii pamětníka/pamětnice. Předem připravené tematické okruhy se týkaly studia, kariéry, pedagogické a výzkumné činnosti, institucionálního vývoje školy, zlomových historických událostí (1948, 1968, 1989). Vzhledem k tomu, že byly interviewovány tzv. intelektuální elity z různých vědních oborů, byla ze strany tazatelky nutná hlubší předpříprava a také editorské zpracování rozhovorů bylo složitější (viz níže).²⁸

Ve většině případů proběhl rozhovor během jednoho, případně dvou sezení, v ojedinělých případech se jich uskutečnilo více. Jedno interview trvalo přibližně okolo dvou hodin. Kromě tazatelky byli u některých rozhovorů přítomny také osoby, které kontakt zprostředkovaly a které rovněž kladly otázky. Jména tazatelů/tazatelek a datum/data, kdy byl(y) rozhovor(y) veden(y), jsou uvedeny na konci každého rozhovoru. Narátoři a narátorka během setkání podepsali informovaný souhlas o zpracování osobních a citlivých údajů v souladu s aktuálně platnou legislativou. Zvukové záznamy rozhovorů byly následně doslovně transkribovány.²⁹ Všechny nahrávky a k nim náležející dokumenty byly uloženy v archivu editorky publikace na PEF ČZU. Pokud narátor/narátkorka souhlasili, byli do publikace vyfotografováni profesionálním fotografem.

Pro potřeby monografie byly pořízené rozhovory editorsky zpracovány. Pro lepší čtivost a snadnější orientaci čtenáře/čtenářky byly všechny rozhovory především stylisticky upravovány,³⁰

kráceny, měnilo se pořadí témat včetně otázek, tak aby rozhovor plynule chronologicky navazoval. Přestože se zde publikované rozhovory po formální stránce odlišují od původních natočených rozhovorů, po obsahové stránce jsou více méně totožné. Editované texty byly v roce 2022 všem narátorům a narátorce zaslány k autorizaci, což v některých případech vedlo k jejich doplnění a aktualizaci. Navíc byly někdy do rozhovorů doplňovány informace z podkladů (odborných publikací, studií, memoárů nebo jiných rozhovorů do časopisů), které tazatelka od pamětníků získala – především se jednalo o upřesnění popisu vědecko-výzkumné činnosti a životopisných dat. Při jazykových úpravách jsme sice texty převáděli do hovorového spisovného jazyka, nicméně jsme se současně snažili zachovat vyjadřovací specifika každého z dotazovaných. V některých případech ovšem byl tento způsob přípravy rozhovoru ze strany pamětníků dále korigován. V rozhovorech jmenované osoby jsou při první zmínce vypsány celým jménem, byť tak narátor/narátorka původně neučinili. Pakliže měly souvislost s historií VŠZ/ČZU (nebo jejími institucionálními předchůdci), zemědělstvím, lesnictvím či jiným příbuzným oborem nebo byly zásadní pro obor, v jehož rámci narátor/narátorka působil/a, byly zařazeny do biografického slovníku na konci knihy, což platí i o osobnostech zmíněných v historické kapitole. Při sestavování krátkých medailonků k vybraným osobám byly využity veřejně dostupné zdroje (encyklopedie, odborná literatura, tiskoviny, almanachy, ročenky, věstníky a internetové slovníky)³¹ a archivní prameny Archivu ČZU. V případě, že nebylo možné biogram ani ve zkrácené formě z dostupných zdrojů a pramenů sestavit, museli jsme bohužel na jeho uvedení ve slovníku rezignovat.

Závěrem je nutné dodat, že v knize publikované rozhovory vyjadřují postoje a názory samotných pamětníků a pamětnice, a nejsou tedy stanoviskem editorky, autorky a autora jednotlivých studií ani ČZU v Praze.